

ISSN 0235 – 3490

АРХЕОЛОГІЯ

ПУБЛІКАЦІЇ АРХЕОЛОГІЧНИХ
МАТЕРІАЛІВ.

НОВІ ВІДКРИТТЯ

І ЗНАХІДКИ.

СТАТТІ.

РЕЦЕНЗІЇ.

ХРОНІКА.

ПАМ'ЯТЬ

АРХЕОЛОГІЇ.

ДИСКУСІЇ.

АРХЕОЛОГІЯ

ЗА РУБЕЖЕМ.

ОХОРОНА ПАМ'ЯТОК

АРХЕОЛОГІЇ.

•3•1999

НОВІ ВІДКРИТТЯ І ЗНАХІДКИ

СКАРБ ДОБИ ПІЗНЬОЇ БРОНЗИ ІЗ ХУДЛОВА

Й. В. Кобаль

У червні 1996 р. приблизно за 2 км на північний схід від с. Худлов Ужгородського р-ну Закарпатської обл. на склі гори Борлог місцевими мешканцями випадково було знайдено скарб бронзових предметів. Стародавні речі виступали із землі, що, ймовірно, пов'язано з ерозією ґрунту. Більш детальні відомості про умови знаходження скарбу, на жаль, відсутні.

До складу скарбу входило 15 предметів, однак з часом два з них — розламаний меч і пошкоджена шпилька — загубилися. Загальна вага знайдених речей становила близько 5,64 кг, а без втрачених виробів — 5,15 кг.

Худловський скарб складався з 3 мечів, 3 бойових сокир з дископодібним обухом, 5 рукозахисних спіралей та 4 шпильок. Нижче ми подаємо опис знайдених речей.

1. Меч із гостроовальною шлямпою, яка від краю ступінчасто здіймається до центру. По полях шлямпка прикрашена групами (по 3 з обох боків) вертикальних, паралельних ліній (по 4 в одній групі). Руків'я плоске, у розрізі прямокутне. Орнаментация поділена на три зони паралельними лініями знизу і зверху, до яких торкаються направлені вершинами до ліній напівкруглі, з'єднані між собою, дуги. Нижня частина руків'я має чотири псевдоцвяхи, напівкруглий виріз, і поміж та нижче двох цвяхів під кутом до центральної осі меча тягнуться групи паралельних ліній (по 4 в групі). Руків'я і лезо суцільнолиті. Останнє безпосередньо нижче руків'я звужується, а потім, у верхній треті, сильно розширюється, і далі до гострого вістря поступово звужується. Міцне центральне ребро поділяє лезо навпіл. Меч покритий темно-зеленою, гладенькою патиною, місцями коричневого кольору з нальотом невідомого походження. Подекуди патина пошкоджена, можливо уже в наш час. Ливарні рубці, сліди яких помітні на руків'ї і нижній частині шлямпки, старанно зачищені. Дещо деформованою виявився нижня частина леза. Але визначити стародавня це деформація чи сучасна важко. В цілому меч справляє враження досконалого, добре виконаного виробу. Його розміри: довжина 50 см, діаметр шлямпки 6,2×3,4 см, її висота 2,7 см, ширина руків'я посередині — 2 см, ширина нижньої частини 6,2 см, максимальна ширина леза 6,2 см. Вага — 480 г (рис. 1, 1).

Рис. 1. Бронзові речі із Худловського скарбу (1—3).

© Й. В. КОБАЛЬ, 1999

зачищені, а на руків'ї відсутня орнаментация. Крім того лезо меча менш зружене у верхній частині, а рубець, що тягнеться посередині, не гранчастий, а плоский. Даний меч також щільнолітий зі злегка деформованим лезом. Вкритий патиною світло-зеленого кольору, яка поступається за якістю патині першого меча. Має наліт коричневого кольору. Розміри меча: довжина 49,5 см, діаметр шляпки 6,2×4 см, її висота 2,5 см, ширина руків'я посередині 2,4 см, ширина нижньої частини 6,2 см, максимальна ширина леза 6,2 см. Вага 490 г (рис. 1, 2).

3. Меч аналогічний до двох попередніх. У місці переходу руків'я в лезо він розламаний на дві частини. На жаль, виріб на сьогоднішній день втрачений. За розмірами він відповідає двом попереднім (рис. 1, 3).

4. Бойова сокира. Бронза. Обух у вигляді диска з гострим шпилем по центру, навколо якого розташовані 6 напівсферичних горошин. Шийка сокири відносно коротка, шестикутна у розрізі. Втулка кругла, трубкоподібна з кільцевими потовщеннями на плічках. Лезо довге, зігнуте, чотирикутне в перерізі, з бортиками по краях, поступово розширюється донизу. Бортики по середині втулки утворюють прямокутну арку, що з'єднується з шийкою. Вістря сокири майже пряме, злегка вигнуте. Сокира добре збереглася, ливарні рубці захищені. Предмет покритий темно-зеленою патиною місцями з нальотом коричневого кольору. Розміри: довжина 25,5 см, діаметр диска 5,4 см, висота шпиля 2 см, довжина втулки 6,8 см, діаметр втулки 2,8 см, ширина леза біля вістря 2,5 см. Вага 480 г (рис. 2, 1).

5. Бронзова бойова сокира, аналогічна попередній. Різниця лише в окремих деталях: більш масивний шпиль, шийка у розрізі має менш чіткі контури, а на втулці є невеликі пошкодження. Патина темно-зелена, ливарні рубці захищені. Довжина 26,2 см, діаметр диска 5,5 см, висота пипа 1,7 см, довжина втулки 7 см, діаметр втулки 2,4 см, ширина леза біля вістря 3,8 см. Вага 500 г (рис. 2, 2).

6. Бойова сокира подібного типу. Збереглася фрагментарно — відсутній дископодібний обух. Патина темно-зелена, є коричневий наліт, ливарні рубці захищені. Довжина 24 см, довжина втулки 7 см, діаметр втулки 2,2 см, ширина леза біля вістря 3,7 см. Вага 380 г (рис. 2, 3).

7. Бронзова рукозахисна спіраль. Виготовлена з круглого в перетині джгута. Складається з двох спіралей: великої і малої, які з'єднуються S-подібним переходом. Центральна частина великої спіралі закрита бронзовим напівсферичним гудзиком, який має знизу стрижень-фіксатор з трьома відростками. Спіраль збереглася відносно добре. Незначна деформація є тільки на окремих витках. Предмет вкриває красива, темно-зелена патина. Розміри: загальна довжина 25,5 см, діаметр великої спіралі 14,5 см, діаметр джгута (максимальний) 1 см. Вага 780 г (рис. 3, 1).

8. Аналогічна рукозахисна спіраль, яка, судячи за направленістю S-переходу, складає пару першій. Відсутнім є лише гудзик, що закривав центр великої спіралі. Предмет вкритий темно-зеленою патиною гарної збереженості. Розміри: довжина 25,2 см, діаметр великої спіралі 15,5 см, діаметр джгута 0,9—1 см. Вага 720 г (рис. 3, 2).

9. Така ж рукозахисна спіраль, але менших розмірів. Крім того, кільця великої спіралі зміщені в одну сторону, а гудзик з напівсферичною голівкою має на стрижень-фіксаторі лише два відростки. Патина темно-зелена, шорстка, місцями пошкоджена і там помітна іржава поверхня. Розміри: довжина 18 см, діаметр великої спіралі 14,5 см, діаметр джгута 0,8 см. Вага 530 г (рис. 3, 3).

10. Аналогічна рукозахисна спіраль. Частина зовнішнього витка великої спіралі і S-подібний перехід — деформовані. Останній ще й пошкоджений — з нього обрита темно-зелена патина і в цьому місці поверхня предмета шорстка. Посередині спіралі гудзик зі стрижнем з трьома відростками. Розміри: довжина 18,5 см, діаметр великої спіралі 11,5 см, діаметр джгута 0,8 см. Вага 330 г (рис. 3, 4).

11. Подібна до попередньої рукозахисна спіраль. Деформована. Патина темно-зелена, є коричневий наліт. Розміри: довжина 17 см, діаметр великої спіралі 9,5 см, діаметр джгута 0,8 см. Вага 225 г (рис. 3, 5).

12. Бронзова шпилька. Головка у вигляді сплющеної кульки, нижче — диск, а ще нижче чотири протуберанці із напівсферичними за формою кінцями. Тіло шпильки стрижнеподібне, кругле у розрізі. Шийка і голівка — деформовані. Це стосується і нижньої частини тіла, яке тут втрачає свою стрункість. Предмет вкриває темно-зелена благородна патина, яка біля вістря пошкоджена і шорстка. Розміри: довжина 46 см, діаметри — голівки 1,1, диска 3, голівки протуберанців 1, тіла 0,5—0,6 см. Вага 90 г (рис. 2, 4).

13. Аналогічна шпилька. Деформована в тих самих місцях, що і перша. Характер патинізації по-

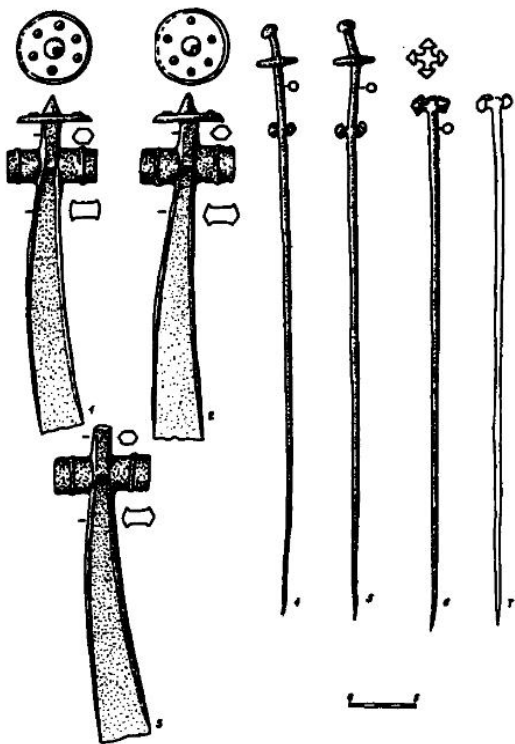

Рис. 2. Бронзові сокири (1—3) та шпильки (4—7) із Худловського скарбу.

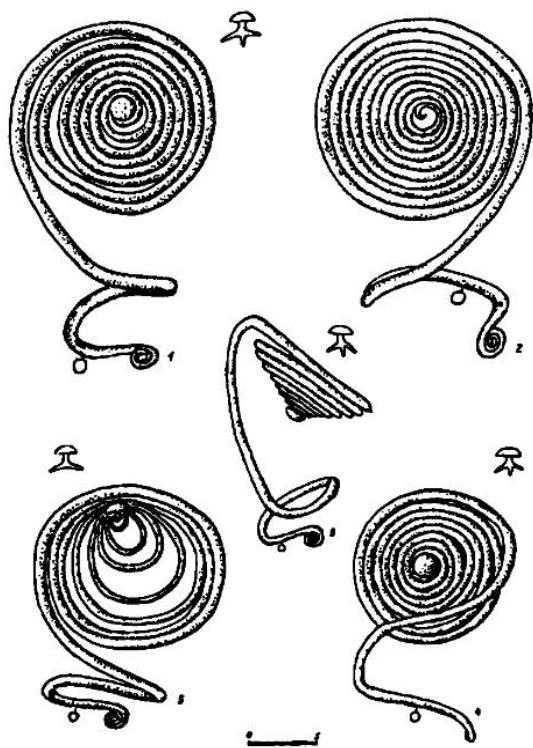

Рис. 3. Бронзові рукозахисні браслети із Худловського скарбу (1—5).

ним руків'ям, які відомі у літературі за фахом під назвою тип Апа, Ау, Валсемегле, Шпатценгаузен, Зайта². Між тим, у плані типології це доволі гетерогенна група мечів, серед якої можна виділити кілька варіантів. На це вказав, до речі, Б. Хенсель, зарахувавши знахідки із області Сату-Маре, яка, як ми щойно бачили, майже тотожна худловським, і Лівади (Румунія) до мечів типу Апа варіанту Лівада⁴.

Проте меч із Лівади хоч і представляє частину типологічного ланцюжка, який привів до наших мечів, все ж, значно різниться від них.

Виходячи з цього, а також враховуючи, що скарб із Худлова, який представляє собою закритий комплекс, включає аж 3 такі мечі, пропонуємо в подальшому називати аналогічні мечі худловським типом. Територіально цей тип поширений у Верхньотиському регіоні. Хронологія досліджуваних мечів тривалий час була невизначеною, оскільки не було знахідок у закритих комплексах. Дослідники, виходячи з типологічної близькості мечів області Сату-Маре до мечів типу Апа, Ау Зайта, датували їх середнім бронзовим віком, горизонтом скарбів Косидер або трохі пізніше⁵. Та худловський скарб вніс свої корективи, тому що за складом він є типовим комплексом опайського горизонту пізнього бронзового віку, швидше за все, його класичного періоду, який синхронний старшій фазі періоду ВД (за Рейнеке) у Центральній Європі⁶.

Другу групу бронзових предметів скарбу, які мають глибокі місцеві традиції, складають бойові сокири з дископодібним обухом. Їхня типолого-хронологічна класифікація на сьогоднішній день добре розроблена⁷. Згідно типологічної схеми О. Вулпе, худловські екземпляри належать до типу В3 варіанту Тиргушор (підваріант Доменешті), який відповідає типу Еа за Можоліч і типу В3с за схемою Нестора⁸. Тільки на Закарпатті є відомості про понад 50 бойових сокир цього варіанту. Як показали наші дослідження саме тут і в північній частині області Саболч-Сатмар-Берг (Угорщина) знаходився центр їхнього виробництва⁹. Вказані вироби типові представники опайських бронз, яким вони хронологічно і відповідають.

До третьої групи виробів місцевого походження відносяться рукозахисні спіралі (рис. 3, 1—5). Усі вони належать до типу, зародження якого на досліджуваній території сягає середнього бронзового віку і який відомий за скарбами косідерського часу (період ВВ₁) із Підгор'я (Мукачево) і Колодного (Загата)¹⁰. За хронологією вони належать до пізнього бронзового віку, опайського горизонту скарбів¹¹.

Як зазначалось вище, бронзові шпильки (рис. 2, 4—7), належать до типу, який не має генетичних коренів на досліджуваній території. Основний ареал їхнього поширення знаходиться далеко на сході, поза Карпатським басейном, на території поширення культури Ноа. Саме тут вони відомі як зі скарбів, так і з поселень¹², у зв'язку з чим ці своєрідні прикраси отримали назву тип Ноа. Згідно з класифікацією, запропонованою німецькою дослідницею А. Хохштеттер, шпильки типу Ноа, які представлені і в худловському скарбі, належать до типу 3 варіанту¹³. Більшість їх походить із скарбів: Опай¹⁴, Обави III¹⁵, Белчут¹⁶, які датуються періодом ВД, горизонтом скарбів Опай—Уріу—Доменешті¹⁷. Таку ж хронологію має і шпилька із змішаного пілінсько-станівського могильника поблизу Земплинських

дібний. Розміри: довжина 45 см, діаметри — голівки 1,2, диска 2,8, голівки протуберанців 1, тіла 0,5 см. Вага 110 г (рис. 2, 5).

(14) Шпилька аналогічного типу. Фрагментарна. Відсутня шийка, диск і голівка пошкоджені ще в давнину. Патина і характер нижньої частини тіла, як і в попередніх шпильок. Різниця лише у формі голівок протуберанців, які в даному випадку не напівсферичні, а конусоподібні. Розміри: довжина 40 см, діаметри — голівок протуберанців 1, тіла 0,5 см (рис. 2, 6).

15. Шпилька з відламаною шийкою, диском і голівкою. Така, як і попередня (рис. 2, 7). Втрачена.

Серед бронзових виробів худловського скарбу можна виділити дві групи предметів, які різняться за походженням. До першої належать типи, які представляють місцеву металообробку, а до другої — ті, що виникли під зовнішнім впливом.

Однією із найбільш цікавих груп виробів скарбу безперечно є мечі (рис. 1, 1—3). Це перша знахідка подібних виробів на території Закарпаття. Серед найближчих аналогій, як типологічно, так і за окремими деталями орнаментації та розмірами слід назвати меч із області Сату-Маре, що на території сучасної Румунії¹. Близьким до них є також короткий меч із Угорщини, опублікований Т. Кеменце².

Власне кажучи, цим і обмежується коло знахідок мечів, близьких худловським. Хоча окремі морфологічні деталі, чи орнаментативні особливості мають дещо більше аналогій. У першу чергу, слід звернути увагу на цілу серію мечів з ціль-

Копчан¹⁸ (Східна Словаччина). Оскільки майже всі шпильки даного варіанту поширені у Верхньотиському регіоні, то ми пропонуємо назвати їх верхньотиським варіантом.

Отже, підсумовуючи вищенаведене, ми дійшли висновку, що скарб із Худлова представляє собою типовий комплекс опайського горизонту скарбів, який відповідає на території Закарпаття серії Крива¹⁹, тобто старшій фазі періоду ВД (за Рейнеке). Стосовно ж культурної належності — сказати щось певне важко, оскільки жодних супроводжуючих виробів (кераміки) з бронзовими предметами виявлено не було. Але, виходячи з датування скарбу (період ВД), його складу (серія Крива, опайський горизонт) можемо висловити припущення, що він в'яжеться із пам'ятками так званої чомонинської курганної групи²⁰, яка існувала у Верхньому Потиссі у період ВД (за Рейнеке) і за походженням (Суцшу де Суз, Пільні, Гайдубогош, Ноа, Комарово) носила синкретичний характер. Аналогічні скарби угорські вчені схильні пов'язувати з культурою Беркес²¹ або Беркес і Суцшу де Суз²².

Дискусійною залишається проблема інтерпретації скарбів доби бронзи. Деякі вчені пов'язують їх з матеріальною сферою життя суспільства, а інші — з духовною²³.

Проведений нами аналіз закарпатських скарбів, який включав такі пункти як геоморфологічне середовище знахідки скарбів, умови зариття, склад, збереженість тощо, дозволив на даному етапі досліджень пов'язати більшість з них з виробничою сферою стародавнього суспільства²⁴. Проте, як зазначають окремі зарубіжні дослідники²⁵, не можна виключити, що деякі типи скарбів носили ритуальний характер і представляли собою жертву або дари богам. Серед ознак, які можуть вказувати на ритуальний характер скарбу, є місце знахідки: на горі (пагорбі) або її схилі (як і в Худлові), ритуальне пошкодження речей (цікаво, що у худловському скарбі із трьох мечів один зламаний, із трьох сокир одна теж зламана, із чотирьох шпильок дві зламані, причому ще в давнину, і з п'яти рукозахисних спіралей дві деформовані) та деякі інші ознаки. Таким чином, у випадку із худловським скарбом можна припустити й інтерпретацію, пов'язану з духовною сферою життя.

Отже, скарб із Худлова не тільки поповнив і без того солідний (понад 170) список закарпатських скарбів бронзової доби, але й значно розширив наші знання про глибину місцевих традицій бронзоліварного виробництва, хронологію окремих типів озброєння, зв'язки місцевого населення, а також завою поставив на порядок денний проблему інтерпретації бронзових скарбів.

Примітки

¹ *Mozsolics A. Bronzefunde des Karpatenbeckens.*— Budapest, 1967.— S. 164, 165.— Taf. 35; *Bader T. Die Schwerter in Rumänien // PBF 4/8.*— Stuttgart, 1991.— S. 54, 55.— Taf. 8, 29; *Kemenczei T. Die Schwerter in Ungarn 2. (Volgriffschwerter) // PBF 4/9.*— Stuttgart, 1991.— S. 11—13.— Taf. 5, 15.

² *Kemenczei T. Op. cit.*— Taf. 5, 14.

³ *Mozsolics A. Op. cit.*— S. 51—54; *Bader T. Op. cit.*— S. 37—57; *Kemenczei T. Op. cit.*— S. 8—13; *Hachman R. Die frühe Bronzezeit Ostseegebiet und ihre mittel- und südosteuropäischen Beziehungen.*— Hamburg, 1957.— S. 132—146; *Lomborg E. Donauländische Kulturbeziehungen und frühen Nordischen Bronzezeit // AA.*— 1959.— 30.— S. 72—98; *Kovacs T. Zwei Vollgriffschwerter von Hajdusamson-Apa Typ aus Donau — Theisswischenstromgebiet // Fa.*— 1994.— S. 55—64.

⁴ *Hänsel B. Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken.*— Bonn, 1968.— S. 25—32.

⁵ *Mozsolics A. Op. cit.*— S. 165; *Bader T. Op. cit.*— S. 54; *Kemenczei T. Op. cit.*— S. 12.

⁶ *Mozsolics A. Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens.*— Budapest, 1973.— S. 112; *Novotna M. Ein weiterer Hortfund aus der Gemeinde Gemer // Studienzur Metallindustrie im karpatenbecken und benachbarten Regionen.*— Budapest, 1996.— S. 167.

⁷ *Nestor I. Die verzierte Streitaxte mit Naakenscheibe aus Westrumänien // Marburger Studien.*— Darmstadt, 1938.— S. 178—192; *Mozsolics A. Bronzefunde des...*— S. 33—49; *Mozsolics A. Bronze- und Goldfunde...*— S. 15—22; *Vulpe A. Äxte und Beile in Rumänien 1 // PBF 9/2.*— München, 1970.— S. 66—99.

⁸ *Vulpe A. Op. cit.*— S. 86, 87; *Mozsolics A. Bronze- und Goldfunde.*— S. 19; *Nestor I. Op. cit.*— S. 184.

⁹ *Кобаль И. Бронзовые боевые топоры с диском на обухе и вопросы их хронологии.*— Тез. докладов и сообщений совместной школы-семинара «Этнокультурные и этносоциальные процессы в конце I тыс. до н. э.— первой половине I тыс. н. э. на Юго-Западе СССР и сопредельных регионов.— Ужгород, 1985.— С. 72.

¹⁰ *Балагури Э. Бронзовый век // Древняя история Верхнего Потисья.*— Львов, 1991.— С. 71; *Кобаль И. Бронзовые клады Закарпаття // Проблеми історії та археології давнього населення Української РСР.*— К., 1989.— С. 93, 94.

- ¹¹ *Mozsolics A.* Bronzefunde des... — S. 73, 74; *Mozsolics A.* Bronze- und Goldfunde... — S. 62, 63.
- ¹² *Florescu A.* Repertoriul culturii Noua — Coslogeni din România. — Călărași, 1991. — Fig. 98; *Hochstetter A.* Eine Nadel der Noua — Kultur aus Nordgriechenland. Ein Beitrag der späten Bronzezeit im Karpatenbecken. — Germania, 1981. — 59. — № 2. — S. 239—259.
- ¹³ *Hochstetter A.* Op. cit. — S. 243, 245. — Abb. 5: 1—7.
- ¹⁴ *Mozsolics A.* Der Bronzefund von Opalyi // AAH. — 1963. — T. 15. — Taf. 5: 5, 6.
- ¹⁵ *Bernjakovič K.* Bronzezeitliche Hortfunde vom rechtem Ufergebiet des oberen Theistales // SA. — 1960. — T. 8. — S. 358. — Taf. 14, 6.
- ¹⁶ *Bader T.* Epoca bronzului in nord-vestul Transilvaniei. — București, 1978. — Pl. 77, 15.
- ¹⁷ *Bader T.* Op. cit. — P. 100; *Mozsolics A.* Bronze- und Goldfunde... — S. 67.
- ¹⁸ *Demeterova S.* Influence de la culture dev Suciul de Sus dans la plaine de la Slovaquie orientale // SA. — 1984. — T. 32. — P. 36. — Pl. 6, 1.
- ¹⁹ *Кобаль И.* Бронзовые клады... — С. 94.
- ²⁰ *Кобаль Й.* Курганний могильник бронзового віку поблизу с. Чомонин на Закарпатті // Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. — Ужгород, 1996. — Вип. 2. — С. 195—210.
- ²¹ *Kemenczei T.* Die Spätbronzezeit Nordostungarn. — Budapest, 1984. — S. 30, 33.
- ²² *Bona I.* A honfoglalás előtti kulturák es népek. — Szabolcs — Szatmár — Bereg megye monographiaja. — Nyiregyháza, 1993. — S. 83, 84.
- ²³ *Soroceanu T.* Die Fundumstände bronzezeitlicher Deponierungen. Ein Beitrag zur Hortdeutung beiderseits der Karpaten. — Bronzefunde aus Rumänien. — Berlin, 1995. — S. 15—58; *Mozsolics A.* Vervahr oder Opferfunde // AAH. — 1987. — T. 37. — S. 93; *Bader T.* Neue Bronzefunde in Nordwestrumänien // Studien zur Metallindustrie im karpatenbecken und benachbarten Regionen. — Budapest, 1996. — S. 278—281.
- ²⁴ *Kobal' J.* Skarby brazowe Zakarpacia (Ukraina). Problem interpretacyi // Beitrage zur Deutung der bronzezeitlichen Hort- und Grabfunde in Mitteleuropa. — Krakow, 1997. — S. 120—122.
- ²⁵ *Soroceanu T.* Op. cit. — S. 15—58.

Одержано 14.05.98

НОВІ АРХЕОЗООЛОГІЧНІ МАТЕРІАЛИ ЗІ СКІФСЬКИХ ПОХОВАНЬ

С. Ї Андрух, О. П. Секерська

Визначення кісток тварин зі скіфських поховань провадилися здавна. Проте більшість подібних досліджень обмежувалась констатацією виду тварини, без вказівок на інші дані — вік, стать, частини кістки тощо. В останні роки дослідники запропонували на підставі вивчення кісток тварин з поховань розв'язувати багато інших питань, серед яких — визначення фізичного типу тварин, складу харчування, сезону здійснення поховання, тривоти та ін.¹

Метою даної праці є: використання кількісних даних кісткових решток для уточнення видового складу стада та, виходячи з цього, типу господарства окремих груп скіфів; уточнення специфіки напутньої їжі у поховальному ритуалі; реконструкція фізичного типу окремих тварин; зіставлення даних археозоології з деякими ідеологічними уявленнями скіфів.